

XXXVI. RÁCZ LACI

A közelmúltban jelent meg a „Messze kéklík a Duna” című esszé regényem. A roma témájú könyv a híres XIX. századi cigányprímás, Rác Pali életét kísérlí meg feleleveníteni a történeti szociográfia eszközeivel. A virtuóz primás-zeneszerző zseniális fiainak, utódainak életét bemutató fejezet terjedelmi okokból kimaradt a könyvből. Ebből a nyilvánosságra nem került fejezetből ajánlom az olvasók szíves figyelmébe a XXXVI. Rác Laci című részletet.

Pesten a Calvin térnél összeszűjázott könyvcsomóval a hóna alatt nyurga kis diák siet a Hatvani utca felé. A könyvek között legfelül van *Szepesi Imre* énekes imakönyve. A zeneakadémista diák misére siet. Igazgató úr szigorú parancsára henteente egyszer reggeli misére megy minden ifjú tanítvány. Itt káromkodó házmester kotorja, takarítja a hajnalra lehullott havat, ott hosszú nyelvű, vadhangú csengőt ráz sürgetően egy szemeteslegény: – a fázós cselédek siessenek már hozni nehéz ládáikban a házak szemetét, hogy mire a kapualjhoz ér a rozoga szemetes bárka, ne kelljen sokat várakoznia.

A Hatvani utcánál éppen *Rác Laci* elé kanyarodik a tejes asszony, millimári kocsija. A különös szekér félvak gebéjét szomorú arcú, sovány sváb asszony hajtja. 1884. februárjában mintha semmi nyoma sem lenne annak Pesten, hogy este már a víg farsang hangjai, színei fényesítik az utcákat.

Rác Laci 16 évesen a Soroksári utcai hatalmas muzsikus birodalomban a Ráczház lakója, s még csaknem 60 évnnyire van attól, hogy egy másfajta muzsikus telepen, a szénbányászkodásról elhíresült Salgótarjánban a Pécskő dombra rokonlátogatásokra érkezzen 1943-ban.

Salgótarján város képe az 1943-at követő húsz esztendőben gyökeresen megváltozik, de a városközpont, a Pécskő-domb modernizációja csak 1963 körül kezdődik el. Amikor én 1963-ban fiatal tanárként Salgótarjánba érkeztem, a Pécskő cigányhegyén még igen világosan megkülönböztető házak voltak a muzsikus cigányok otthonai.

A düledező, vakolatlan vályogviskók, pléh-darabokkal, kátránypapírokkal befedett putrik mellett ezek a zenész otthonok semmiben sem különböztek a közeli szomszédos polgár-lakásoktól, parasztházaktól. A város modernizáció elkezdett bontásai rövidesen eltüntették a cigányhegyi viskók nagyobb részét, de a falmaradványok, romok, roncsok együtt éltek tovább a megmaradt nyomorúságos lakóépítményekkel. Szeméthegyek, elvadult, gazos, bokros domboldalok vették körül nyolcvan-száz ittlakó cigánycsalád reménytelenül sivár, kilátástalan életét.

A muzsikus cigányok családjai, – amelyek a XIX. század derekát követően települtek az iparteleppé fejlődött Salgótarján Pécskő dombjára, – igen sokféle muzsikus-

cigány hagyományt őrizgettek, emlegettek. A családfők, nagy fiúk közül sokan a művészi rangú, szép cigányzenének főfoglalkozású művelői voltak. Megint mások nem tartoztak egyetlen bandához sem, de muzsikálni ők is jól tudtak.

Azt tartották, nem nagy ész, hosszú iskoláztatás, de öröklött tehetség, nagy vér kell a jó muzsikához.

Különösen Fényes Misire, Puru Pistára és Botos Bandi nagy művészi tekintélyére emlékeztek leginkább, de már igen jó neve volt a sok muzsikust nevelő, népes Gabora családnak is.

A régi pesti muzsikus dinasztiák közül a telepen érthetően nagy híre volt Rácz Lacinak, a XXXVI. Rácz Laci királyi néven elhíresült virtuóz cigányprímásnak. Igen sokan emlékeznek rá 1963-ban, hogy Rácz Laci még a világháború idején is sűrűn megfordult Salgótarjánban a Pécskő-dombon, mert a sok-sok leánykát nevelő Rácz családból Rácz Laci valamelyik húga a városba jött férjhez egy jó nevű muzsikushoz.

XXXVI. Rácz Laci, s Rácz Laci muzsikája a háborús korszak Magyarországon igen-igen népszerű volt. A rádió rendszeresen emlegette a nevét, naponta játszott a híres nótáit, és királyokra emlékeztető nevét a sztár-muzsikusok dicsfénye vette körül. A salgótarjáni Pécskő-hegyen eseményszámba ment, ha Rácz Laci látogatóba érkezett rokonaihoz. Nemcsak azért, mert soha sem jött üres kézzel, de azért is, mert valódi nagy tisztelet vette körül. Arról viszont sem a tarjáni rokonság, sem maga a látogató Rácz Laci sem tudott semmit, hogy száz esztendővel azelőtt a Salgótarjától alig 25 kilométerre lévő Gécz községből indult el világot hódítani a kiegyezés korának legnépszerűbb magyar prímása, *Rácz Pali*, *Rácz Laci* édesatyja.

Rácz Paliról az a hír járta, hogy 36 gyereke volt, s alighanem épp ezért választotta ezt a királyi sorszámot magának Rácz Laci.

1885-ben Rácz Pali halálakor a pesti Soroksári utcai cigánymuzsikus kolónián a prímás váci származású élettársa, *Balázs Borbála* másfél éves gyermeket, utódot ringatott a karján.

A Soroksári utcai óriás muzsikustelep a főváros közösségének akaratából, a Közmunka-Tanács gondoskodásából lehetett a híres cigányzenészek otthonainak befogadjává. Fő szerepe volt ebben a tekintélyes *Podmaniczky Frigyes bárónak*, a tanács szorgalmas, becsületes alelnökének.

A báró olyan főúri családból származott, amelyben az ősök, az elődök Nógrád-, Hont-, Komárom- Esztergom- és Pest-Szolnok vármegyékben *Mária Terézia* korától lelkes hívei voltak a cigánymuzsikának, a kóborló, vándorló életmódú cigányság letelepítésének, polgárosításának. Száz esztendővel azelőtt, hogy a pesti Soroksári utcában valóságos muzsikus-negyedet építettek fel, a Podmaniczkyak birtokán Csécsén 1770 körül *Berkes Ferenc* prímás jobbágytelket kapott, miközben egész Nógrádban és szerte az országban a cigányok a világ legtermészetesebb módján nincstelenek és jogi szempontból zsellérsorúak voltak.

Podmaniczky Armin báró, *Frigyes fivére*, Aszódon konvenciósz muzsikusként alkalmazta birtokán a cigányzenészeket, azt a *Berkes Lajost*, aki 1867 után népszerűségben,

s muzsikája művészi hatásában joggal vetélkedhetett a primáskirályként, a Bihari utáni primás-nemzedékek legnagyobb tehetségéként számon tartott Rácz Palival.

A Soroksári utcai zenészbirodalom első udvarában volt a Berkesek családjának otthona, míg a második udvarban volt Rácz Pali háza. Az óriási udvarú, fecskéfészek módra körberakott, földszintes, szép, modern házakban 40–50 jó nevű muzsikus lakott. Világhíres primások és hírnévre vágyó zenekari tagok. Rácz Pali igen népes családjában rendszerint tucatnyi nagyobbacska gyerek és két-három totyogó, kisdudoros fiúcska, leányka élt, amikor a család 1867-es születésű Laci fia népiszkolai értesítők után először vitt haza felmutatni polgári fiúiskolai bizonyítványt, csupa fényes, dicséretes kalkulussal, érdemjeggyel. A gyerekként is tehetséges hegedűsnek ígérkező Laci szerényen háritotta el a dicséreteket, felelgetve, hogy édesatyja ígérete szerint hamarosan ő már úgyis Liszt Ferenc Zeneakadémiájának tanulója lesz, és ott csakis a muzsikával kell majd neki törődnie, mit számít tehát, milyen fényes a mostani négy krajcáros értesítő. Mégis, erre az alkalomra Laci gyerek megkapta szobája falára a Gönczy Bergham-féle domború, színes térképet, amely az osztrák-magyar monarchiát ábrázolta. A testvérek sokasága nem győzte csodálni a gyönyörűséges földabrosz-díszet a falon, és nem győzték összecsapni kicsiny kezeiket a leánykák: tényleg 20 forint ötven krajcár lett legyen ezen térképnek az ára? Húsz forint irdatlan nagy pénz! Nem túlzás ilyen ajándékot adni egy gyermeknek? – kérdezte még Borbála asszony is, az édesanya, aki körül éppen mesehallgatásra ülnek le a lányok, a kisgyerekek, miközben Laci a ragyogó színezésű térképet böngészi. A mesehallgatás már réges-régen nem Laci műfaja, ő nagy fiú, már-már férfi sorba lép, hiszen sűrűn előfordul az is, hogy egy-egy órácskára, egy-egy csendes kávéházi délutánon már muzsikálni is beáll édesatyja zenekarába.

Rácz Pali élettársa, Borbála asszony szépsége, varázsa alig-alig változik az évtizedek gyors múlásával, hogy váci otthona nyugalmát a híres Rácz Pali kedvéért Pesten nyugtalan életre cserélte fel. Tizenöt esztendő alatt évenként egyre-másra szülte a híres primás gyermekeit. Laci, Borbála asszony második gyermekeként született, de magyarországi első szülött fiúként remélte megörökölni az édesatyja primás-királyi rangját. Borbála asszony meséjét hallgatva, Laci nem ült ugyan a leánykák, kisgyerekek közé, de egyre közelebb lopódzva, közönyt tetteve hallgatta a különös cigánymesét, amely egy szépséges szép cigányleányról kerekedett ki a Soroksári utcai primás-házban. Borbála asszony olyan szép, dallamos hangon olvasta a mesét, mintha egy óvónőként kisdudoros-óvóban ülne, vagy színházi pódiumon beszélne...

Szép volt, minden falubéli leánykánál is szebb a cigánylány, de mindegyiknél is szegényebb, nyomorultabb, árvaabb. Családjá a faluszéli cigánysornak is a legvégén lakott. A leányka napok óta nem látott már eledelt özvegy édesanyja házában, amikor elindult a falu közepe felé, hogy legalább egyetlen tojást szerezzen, egyetlen tojást lopjon valahol a kínzó éhsége csillapítására.

– Hagyjál békét nekem, – szölt a tojás, amikor a leányka a ruhája zsebébe rejtette volna, hagyjál békét és én akkor megmutatom neked, hol lophatsz récét. Úgy

is lett. Megvolt a réce. Az meg azt mondja a szép cigány leánynak, mikor az indulna vele hazafelé a cigánysorra: eressz el engem, majd megmutatom neked, hogy hol lophatsz gúnárt! Amikor a leányka ellopta a gúnárt, az is megszólalt sziszegve: engedj szabadon engem, megmutatom, hogy hol szerezhetsz egy pulykát! Mikor a szép cigányleányka megfogta, vitte volna a pulykát, hát az is megszólalt, könnyörgöm, eressz el! Megmutatom neked, hogy hol lophatsz egy borjút! De a borjú bőgött, szűkölt. Azt mondta ő is a leánykának, eressz el! Eressz el, és én megmutatom neked, hogy hol lophatsz egy szép paripát. Úgy történt. De mikor a leány ellopta, és kantáron vezetni kezdte hazafelé a lovat, az is megszólalt szomorúan nyihogva: – eressz el engem szép cigányleányka, és én elvezetlek tégedet egy szép, gazdag úrfihoz, aki enni is ad neked, és szép szeretőre is vágyakozik. Így aztán a szépséges cigányleányka nem ment többé haza szülei házába, nem vitt tojást, récét, ludat, borjút, lovat, de megkapta az úrfit, és az úrfi megkapta őt társának, szeretőjének. Boldogan, szépen éltek együtt két hétig...

Ekkor váratlanul az úrfi azt mondta a leánykának: menjen haza, menjen el, mert ő már nem vágyik a szerelemre, szép szeretőre, és már nem is szereti a lányt. A szépséges cigányleányka sírva fakadt, sírva mondta: – milyen rossz vagy te, hogy elküldesz engem, pedig mikor én éretted feláldoztam, oda hagytam egy tojást, egy récét, egy gúnárt, egy borjút, egy szép paripát, mindent feláldoztam...

– Igazán, – kérdi a leánykát a fiatal, – te ennyi mindent odaadtál értem, amikor pedig éheztl?

– Meghalt apámra mondom, – esküvék a leányka, – hogy mindent, mindent éretted áldoztam fel én, egyiket a másik után hagytam oda, míg te hozzád elértem, és szép szerelemmel szerettük egymást, most pedig elkergetsz engem?

– Akkor, Istenemre, – mondta az úrfi, – ha ennyi mindent elvesztettél énmiattam te lány, hát nem küldelek én el, sőt inkább el is veszlek feleségül. Úgy is lett, meg is esküdtek legottan, és boldogan éltek, míg meg nem haltak...

Borbála asszony befejezván a látszatra könyvből felolvasott szép mesét, becsukta az arany-borítású könyvecskét, és odatartotta tíz esztendő Fáni leánya elébe.

– Te pedig Fánika csókold meg most ezt a könyvet, és légy hálás a mese bölcs tanúságáért!

Rác Laci hangosan felkacagott a mesehallgató leánykák, gyerekek háta mögött, mert ő jól tudta, édesanyja, Borbála asszony egyáltalán nem tud olvasni, soha egy napot nem járt iskolába Vác városi gyermekeskedése idején, de mert a család leánykái könyvből felolvasott mesére vágytak, mint a kisdud-óvóban, hát olvasott nekik ugyanolyan szépet, ugyanolyan módon, ahogyan azt az óvoda kisasszonya, vagy az elemi iskola tanítója mesét olvasni szokott a gyerekeknek.

Rác Laci megértő gyengédséggel ölelte meg édesanyját, és a frissen kapott ajándék-térképhez, földabroszhoz vezette, hogy elmagyarázza, milyen fontos is egy térkép...

– Ez itten Pest-Buda! Ez itten a kék Duna mellett Vác városa, és ez itten, meg a távolban Losonc mezővárosa lészen a hegyek aljában... Emez nagy város, itten

meg a térkép alján, a sok tornyú Milánó városa, ahol az én Pali bátyám megszületett édesatyánk katonáskodása idejében, és ahová az ő édesanyja, az olasz asszony a mai napig hiába várja látogatni imádott fiát és annak feleségét, Arany Jozefát... Miért nem megy az én Pali bátyám Milánóba? Én bizony mennék látogatni rögvest, ha engem hívogatna Lombardia leggazdagabb patricinós családja, afféle beszédekkel, hogy csak jöjjenek én oda, és pénz-gondjaim nem lesznek már, amíg csak élek.

Ráczi Laci már kamasz fiúként élte át azokat a heteket, amikor az olasz asszony egy egész nyarat fia vendégeként próbált Pesten tölteni. Akaratlanul is összehasonlítgatta édesanyjával a gazdag, olasz úrhölgyet: egyik szebb, mint a másik, tünődött, – és sehogyan sem értette, hogy van az, hogy édesatyja két ilyen tündöklő asszony szerelmét is semmibe veszi, és igen gyakran a Nádor utcai zsidó-asszony házában hál... Hogyan lehetséges, hogy édesatyjuk semmibe veszi Soroksári utcai háza népe rajongó szeretetét?

Ráczi Pali, az öregedő primás legnagyobb gondot arra fordította, hogy ébresztse, nevelgesse zseniális muzsikusként ígérkező Laci fia művész önbizalmát.

– Laci fiam, ha igazi nagy művész akarsz te lenni, akkor lelked hatalmával, saját tudásoddal felvértezve, bátran szegjél meg minden ócska szabályt, és a te muzsikád erejével, az üveghangok hatalmával teremtsél új szabályokat, amelyeket aztán majd rövidesen tanítanak is másoknak a zene oskolamesterei az iskolákban...

Ráczi Pali gyakran elvitte magával Laci fiát Budára, egy régi öreg barátja és annak szép leányai meglátogatására. Budán, a Kollonics-lépcső közelében volt az az ódon, furcsa ház, a Turner ház, ahol Turner bácsi, a kiöregedett zenekari kornista családjával lakott. Laci, bár sokszor járt itt atyjával, újra meg újra, csak megilletődött. A Turner-ház rikító sárgára volt festve. Boltozatos, nagy kapubejárátán a vasrostély fölött ott lógott egy réges-régi rozsdás, kopogtató kalapács. Jobbra és balra, az ólomkarikás ablakok mögött függöny-fehérje rezdült, és Ráczi Laci tünődhetett, hogy vajon az idősebb Turner leányka leskelődik az érkező vendégekre, vagy a Deák Ferenc halála napján keresztvíz alá tartott fiatalabb, Tinka. A Turner házban tilos volt pipázni, a pipa-bolond és ritka tajtékpipa gyűjteményére oly büszke Ráczi Pali legnagyobb bosszúságára...

Sok-sok évvel Ráczi Pali halála után Ráczi Laci szomorúan lépkedett fel a Turner-házba, a lekopott homorú kőlépcsőkön. A szűk, egy ablakos kávéházban, – amelyet Turner bácsi halála után a leányai nyitottak és Három-szerecsen kávéház néven tettek Buda hírességévé, – Lacit szinte rokonként fogadták. Ráczi Laci ekkor már nem lakott a Soroksár utcai családdal, mert elvette feleségül a losonci Ráczi Rudi leánykáját, Ráczi Ilonkát, és a IX. kerületi Malom utcában bérelt lakást. Turner Tinka olyanfajta kitüntető szeretettel, kedvességgel fogadta a Pest-Buda híres-neves primásává lett Ráczi Lacit, mint aki sose felejt el egy pillanatra sem, hogy gyermekkori plátói szerelem fűzi őket egymáshoz. Ráczi Laci zavarában a Három-szerecsen kávéház boltozatának bizonytalan színére bámult fel, hogy kikerülje a Turner-lány tekintetét. A boltozatra három pogány-fej volt felrajzolva, azokat kellett bámulni...

A Turner kisasszonyok kávéját, csokoládéját kavargató öreg uraknak, éltes hölgyvendégeknek különös zene varázsolta otthonossá a bántó tisztaságú kávéházat. Most éppen valami furcsa, érzelmes, németes dalt játszik az aranykeretes képben elrejtett óra, miközben petróleumlámpát gyűjtanak, s az itt bujkáló szerelmes párok még fényesebb mosollyal mosolyognak egymásra. Rácz Laci pedig nehéz kínban meggyónja a régen nem látott Turner-lánynak, hogy ő bizony megházasodott...

Az ifjú *Rácz Laci* életében *Turner Tinka* és a feleségnek választott losonci *Rácz Ilonka* mellett csak egy ködös emlékképpé változva élt egy londoni lány, *Orczy Emma* titkos szerelme. Rácz Laci 13 évesen, 1881 májusában édesatyja mellett Londonban már segédprimás volt a zenekarban. *Orczy Bódog báró* londoni színházában muzsikált egy fél esztendeig *Rácz Pali* bandája, és *Orczy Emma*, a báró diák egyenruhás kis leánykája folyton-folyvást csak a magyar cigányzenészek körül akart tanyázni, és Rácz Lacit angol nyelvre, London rejtelmekre taníttatni...

Barátság, titkos gyerekszerelem lett Emma bárónő látogatásaiból, s a későbbi híres-neves írónő magyar cigányzene iránti lelkesedéséből...

Orczy Emma világhírű író lett, de *Rácz Laci* pesti primás királyként erről a XX. század fordulója után semmit sem tudott már Magyarországon. Hiába látta egy pesti moziban még a bárónő leghíresebb regényéből „A vörös pimpernell”-ből készült filmet is, nem tudta, hogy Emmának köze volna a világhíressé lett történethez...

Londoni, Szentpétervár-i utazások, szereplések után *Rácz Pali* egyre többet betegeskedett, és 1885-ben öt esztendővel előbb halt meg, minthogy boldog, boldogtalan tanúja lehetett volna Laci fia szerelmi házasságának. Rácz Pali már három éve aludta az igazak álmát, *Arany János* mellett a temetőben, 1888-ban, amikor a két zseniális fia által együtt tartott zenekar, a Losonc városi cipész ifjuság meghívására muzsikálni érkezett. A losonci, losonc-tugári cipészek a Farkas-féle vendéglőben tánc-estét rendeztek, 50 krajcáros belépődíj mellett. Minden meghívó, falragasz úgy hírelte, hogy a táncestély a pesti híres zenekar, Rácz Pali zenekara közreműködésével lesz megrendezve, gondolván, nincs félrevezetés, mert Rácz Pali fiai közreműködésével a banda az öreg Rácz Pali nélkül is ugyanaz a híres zenésztársulat maradt. Nos, ezen az 1888. októberi losonci vendégszereplésén pecsételődött meg *Rácz Laci és Rácz Ilona* közös jövője. Laci 21 éves virtuóz muzsikus, Ilonka 14 esztendő, virágzó szépségű nagylány. Együtt határoznak; egy-két éven belül összeházasodnak, és Pesten fognak élni...

Az öreg Rácz Pali már nem lehetett boldog, boldogtalan tanúja ennek a frigynek. A boldog, boldogtalan tanú szándékoltan sejtelmes szókapcsolat mögött Rácz Palira vonatkoztatva valóságos agyrém rejtőzködik el Rácz Laci későbbi életében. Nem elég, hogy keményen megszántotta, összekaszabolta az élet, a századforduló az ifjú primás zsenit, de magánéleti csődjein túl át kellett élnie édesatyjával és Losonci Ilonkával, feleségével kapcsolatos ostoba színházi botrányt is...

Rácz Ilonkával Laci boldogsága alig egy évtizedig tartott ki. Tragikusan elvesztették nyolc éves fiú-gyermeküket, majd a házasság válságba, csődbe jutott Laci

sűrű külföldi útjai miatt, válni kellett. Igen nagy szerencse, hogy ezekben az években Rácz Lacinak új védangyala akadt, s így a tragédiák nem törték össze a ragyogó primási karrierjét.

A Losonci Ilonkától való elválás után Rácz Laci csendben visszaköltözött a millennium idején lebontott Sorokház utcai zenész birodalom szomszédságába, az új Soroksári utca 31. számú házába. Büszke volt rá, hogy ekkoriban százával, ezrével akadtak pesti polgárok is, Pestre látogató vidéki urak, tisztviselők is, akik pusztán azért ültek be egy-egy fényes kávéházba, hogy a leghíresebb primás, Rácz Pali fiát, Rácz Lacit hallgathassák muzsikálni...

Ekkoriban már divatba jött a XXXVI. *Rácz Laci* királyi cím is, már világhírűvé váltak azok a híres üveghangok, és körülötte is anekdoták keltek szárnyra, ahogy egykor édesatyja körül is. Rácz Laci olyan gazdag, olyan öntelt, hogy esténként a kávéházi muzsikálás után külön konflis viszi haza a primás kocsija után haladva a nagy tiszteletben tartott híres hegedűt...

Nem is nagyon szerették Rácz Lacit muzsikus társai, s különösen akkor nem, amikor névjegy-kártyájára is rányomtatta már: XXXVI. Rácz Laci, cigányok királya, őt világrész első fejnaturalistája...

Amennyire nem szerették őt, s elviselhetetlen különöncnek nevezték őt rivalizáló muzsikus társai, annyira rajongott érte a kávéházban süteményeket, kiflit áruló kenyeres lány. Mikor hosszú idő után a tragikus életű Rácz Laci ezt a rajongást bizonyosságnak érezte már, váratlanul oda adta lakáskulcsát a szépséges kenyeres lánynak, a Calvin-téri Hunnia kávéházban.

– Mától fogva nálam fogsz lakni, – mondta a különös leánykérés határozottságával a primás, és a kenyeres leány, a későbbi gondos, boldog feleség, anya, nagymama, valóban oda költözött az új Soroksári utcába, és gazdaságban, nyomorúságban, békében és háborúban hűségesen kitartott a legzseniálisabb XX. századi magyar cigányprimás mellett.

Rácz Laci bátyja, a milánói születésű testvér, *Rácz Pali* ekkoriban már maga is öreg Rácz Palinak számított. A Magyar Cigányzenészek Egyesületének elnökeként igen népszerű volt, és keményen dolgozott a cigánység érdekvédelmében. Rácz Laci megmaradt magányos farkasnak, önfejű, büszke cigányprimásnak. 1904-ben muzsikált egyszer Pesten a hírhedt börtönügyi konferenciák egyikén a méltóságos uraknak, amikor két jó pohár bor között, két vállveregetés között neki is elmondták az urak panaszkodva a cigányokra, hogy mi a baj a romákkal. Hogy cigány testvéreinek elég nagy sokasága Márianosztrán, Illován, Szamosújvárott bizony még a XX. században is rendszeresen rácsosnak látja a fényes eget, mert börtönben van.

Mert különösen a vándorcigányok esetében minden harmadik cigányember rendszeresen újra meg újra börtönbe kerül, és a változásra, a helyzet jobbítására semmi remény nincsen...

Laci határozottan elhárította a panaszokat, a tragikus híreket: – Méltóságos uram, én bizony csak saját családom rendbentartásával foglalkozom az utóbbi időben!

Arra sem tud mit mondani Rácz Laci, amikor egy igen előkelő, gazdag zsidó barátja, rajongója figyelmezteti: – Cigánynak, zsidónak egy a sorsa Pest-Budán a kirekesztettségben, és megmutat neki két megsárgult újságcikket az asztalfiókjából. Az egyik írás egy 1882-es októberi pesti lapból származott, a másik egy 1883-as Nógrád vármegyei újságból. A pesti újság ezt írta:

„...a szegény nép tán sose tudta volna meg, hogy Eszláron a zsidók egy keresztény leányt sakteroltak le, ha ott a falu bakterja a bíró rendeletéből ki nem kiabálja a dobszó mellett: tudtára adatyik mindenkinek, hogy azért, aszongya, a zsidók valahol Eszláron egy magyar leányzót lesakterolva meggyilkoltak volna, nem szabad őket semmi szín alatt bántanyi, se a faluból kikergetni, mért aszongya, ha ez a leányzó nem ment volna közbék, hát nem sakterolták volna őt itet...”

A Nógrád vármegyei hír 1883 őszéről Balassagyarmatról származott, ahol a megye szolgabírájához beállított egy botokkal felfegyverzett tömeg küldöttsége a közeli katolikus falvakból, és kérték, hogy a szolgabíró most már hivatalosan vezesse őket a zsidók ellen. A szolgabíró lecsendesítette, hazaküldte őket.

– Mit szól mindezekhez Rácz Laci, a híres primás? – kérdezte a Nógrád vármegyéből Pestre felszármazott zsidó úr.

Rácz Laci nem rendült meg a régi újságcikkek láttán, a zsidó úr panaszait hallgatván a cigányok, zsidók közös sorsáról, kirekesztességéről.

– Nem az én dolgom ezekkel foglalkozni, mert én csak egy muzsikáló cigányzenész vagyok, és nekem csak erre van törődésem...

S úgy is volt. Rácz Laci csak muzsikált, és tragédiák, viharzó, fenyegető vészek után, a szépséges, jóságos kenyeres lány oldalán boldog, elégedett virtuóz primása lehetett Budapestnek, az első világhégés küszöbén...

*Lári-fári, nem kell várni, frissen jó a csók,
Fürge légy, ha rád fonódnak rózsaszín kacsók,
Lopható és kapható és visszaadható,
Csókolódozni, csókolódozni, jó, jó, jó!*

Az 1912. októberi bécsi zajos premier után hamarosan a pesti Király Színház is játszani kezdi a Cigányprimás című operettet, amely Kálmán Imre varázslatosan szép zenéjével szólal meg, s oly módon, olyan szuggeszív, nagy erővel szólal meg, hogy hetek alatt már Pest-Buda szerte dúdolják, éneklük a híres slágereit, s különösen a Lári-fári kezdetű betét-dalát, amely talán a XX., XXI. század fordulóján is az egyik legnépszerűbb régi, operett-sláger maradt Magyarországon és Bécsben is.

A Cigányprimás című operett Fritz Grunbaum librettó-szerző sajátos alkotói leleménye nyomán a magyar Orfeusz-ról, Rácz Paliról, a világhírű cigányprimásról szól. Rácz Paliról, meg családjáról, családtagjai szerelméről...

A végtelenül csacska operettmese története Rácz Pali, Rigó Jancsi és Rácz Laci valóságos életanyagából lett összegyúrva. A mese szerint Rácz Pali az öreg primás

világhírét, nagy tekintélyét már komolyan fenyegeti Pesten is, egész Európában is a zeneakadémiára járó Rácz Laci, aki zseniális muzsikus, és egyre több konfliktusba kerül morgolódo, zsörtölődő atyjával, aki a muzsikálásban a szív, az öröklött ősi erő híve, míg a fia, a kottás urak véleményével egyezően a tehetség és a sok tanulás végeredményének tartja a jó muzsikát. Nagyobb baj, hogy az öreg Rácz Pali bele-szeret távoli rokonába, unokahúgába, Losonczy Juliskába, akibe viszont Laci fia is gyerek korától titokban szerelmes már...

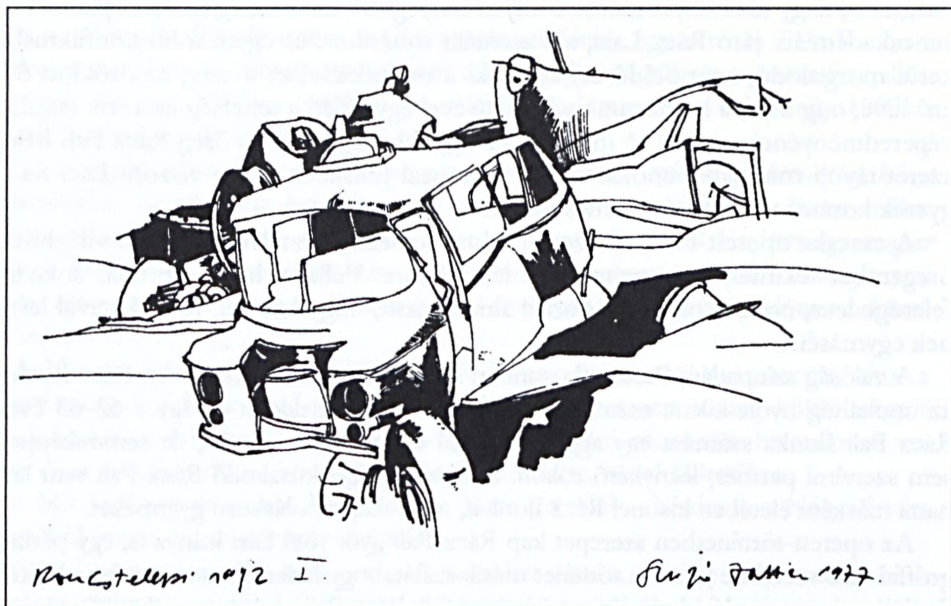
A csacska operett-történet szerint a losonci leány tisztelve Rácz Pali világhírét, öregember tekintélyét, igent mond a lánykérésre. Vállalja, hogy a primás sokadik felesége lesz, noha titokban ő is arról álmodozott, hogy Lacival, Rácz Lacival lesznek egymáséi...

A valóság színpadán, Pesten, Losoncon Rácz Pali halálakor 1885-ben Rácz Ilonka, az unokahúg nyolc-kilenc esztendőös elemi iskolás gyermekként él. Így a 62–63 éves Rácz Pali Ilonka számára egy aggastyán-korú rokon lehet csupán, de semmiképpen sem szerelmi partner, leánykérő rokon. S a betegséggel küszködő Rácz Pali sem lát-hatta másként életében losonci Rácz Ilonkát, mint szép iskoláskorú gyermeket.

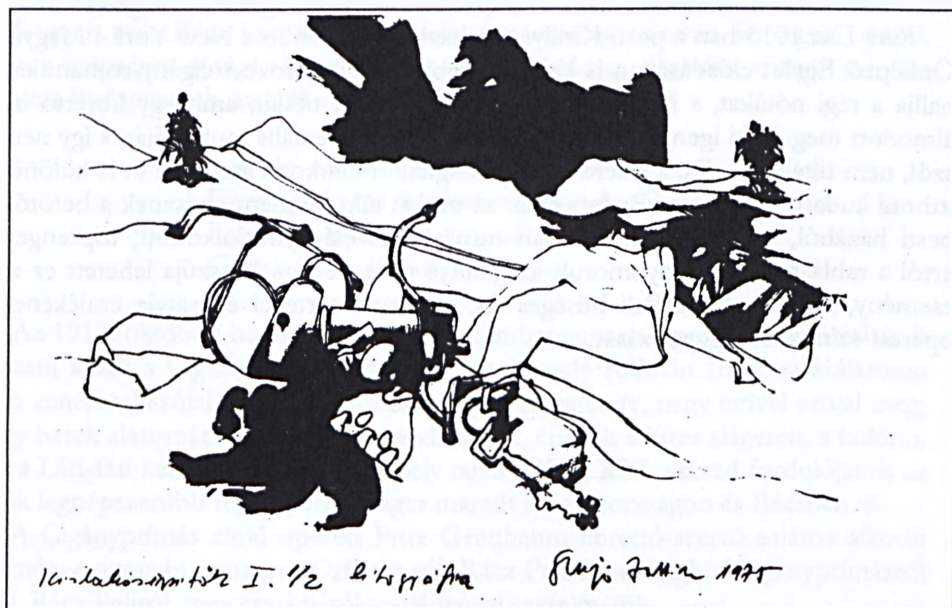
Az operett-történetben szerepet kap Rácz Pali gyönyönű Sári leánya is, egy párizsi gróffal való szerelme jelenti a történet másik szálát, hogy kiderülhessen a színpadi játék fináléjára, hogy a gróf édesanyja, a párizsi grófnő, Rácz Pali egykori szerelme! Brrr!

S az operett-mese szerint a párizsi grófi szalonban kell Rácz Palinak, az öreg édes-atyának veszítenie, negatív hőssé válnia, a szerelemben, a muzsikálásban is diadalmas-kodó Rácz Lacival szemben. Itt kell a színpad kandallójába vágni a vén hegedűt...

Rácz Laci 1913-ban a pesti Királyi Színházban is, később a New York-i Magyar Önképző Egylet előadásában is látja a darabot, a feltupírozott cigány-romantikát, hallja a régi nótákat, s hallja sisteregni családja sötét titkait, amit egy librettó író álmodott meg. Laci igen nagyra becsüli *Kálmán Imre* zseniális muzsikáját, s így nem szól, nem tiltakozik. De a sikeresnek, gazdagnak mutakozó amerikai út is különös itthoni kudarccal ér véget Budapesten: az utolsó tűig mindent elvisznek a betörők pesti házából, mialatt ő Amerikában turnézik. Évekig gondolkodott, töprengett erről a rablásról, amely nyomorult szegénnyé tette. A sors bosszúja lehetett ez az esemény, mert ő, Rácz Pali hűséges fia, szótlánul tűrte el édesatyja emlékének operett-színpadi meggyalázását...

Szujó Zoltán: Roncstelepi rajz, 1977

Szujó Zoltán: Kislakásépítők, 1975